

Literatura

- Beaugrande R.-A. de, Dressler W. U., 1981, *Einführung in die Textlinguistik*, Tübingen: Niemeyer (pol. przekład 1990).
- Brinker K., 1985, 2001, *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. Berlin: Erich Schmied.
- Dressler W. U., 1972, *Einführung in die Textlinguistik*, Tübingen: Niemeyer.
- Fix U., 2000, *Aspekte der Intertextualität*. – Brinker K., Antos G., Heinemann W., Sager S.W., red., 2000/2001, *Text und Gäsprechslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, Berlin-New York: Walter de Gruyter, t. 1, s. 449-457.
- Genette G., 1982, *Palimpsestes. La littérature au second degré*. Paris: Seuil.
- Heinemann W., Viehweger D., 1991, *Textlinguistik. Eine Einführung*, Tübingen: Niemeyer.
- Klemm M., 2002, *Ausgangspunkte: Jedem seinen Textbegriff? Textdefinitionen im Vergleich*. – Fix U., Adamzik K., Antos G., Klemm M. (red.), *Brauchen wir einen neuen Textbegriff? Antworten auf eine Preisfrage*, Frankfurt am Main: Peter Lang, s.17-29.
- Krause W-D., 2000, *Textsorten. Kommunikationslinguistische und konfrontative Aspekte*, Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Linke A., Nussbaumer M., 1997, *Intertextualität. Linguistische Bemerkungen zu einem literaturwissenschaftlichen Textkonzept*. – Antos G., Tietz H. (red), *Die Zukunft der Textlinguistik. Traditionen, Transformationen, Trends*, Tübingen: Niemeyer.
- Polenz P. von, 1985, *Deutsche Satzsemantik. Grundbegriffe des zwischen-den-Zeilen-Lesens*, Berlin-New York: Walter de Gruyter.

WIESŁAWA TROSZCZYŃSKA- NAKONIECZNA

MARIA WOJTAK, *GATUNKI PRASOWE*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2004, 327 s.

Książka M. Wojtak wpisuje się w dwa nurty badawcze. Jeden z tych nurtów to genologia – nauka o gatunkach wypowiedzi rozumianych jako kulturowo i historycznie ukształtowane oraz ujęte w społeczne konwencje sposoby językowego komunikowania się, wzorce organizacji tekstów (Gajda 1993: 245). Drugi nurt związany jest z wybranym przedmiotem naukowej penetracji, dziennikarskimi gatunkami prasowymi, co sytuje pracę w obszarze szeroko rozumianych interdyscyplinarnych badań medioznawczych (w węższym zakresie prasoznawczych).

Książka ma też podwójną orientację odbiorczą. Jest to rozprawa naukowa zawierająca wyniki oryginalnych badań autorskich z wyraźnie określonym celem (opisanie gatunków współczesnej prasy z uwzględnieniem dokonujących się w nich zmian), przedmiotem badań i metodą opisu naukowego. Jej adresatami są więc filolodzy (głównie językoznawcy) zajmujący się badaniem różnorodnych gatunków wypowiedzi. Z drugiej strony publikacja pisana była z myślą o adeptach dziennikarstwa, a więc przyszłych autorach tekstów prasowych. I to tę grupę Wojtak uznaje za priorytetową (s. 9). Książka nie jest jednak klasycznym podręcznikiem prezentującym syntezę dotychczasowych badań nad gatunkami prasowymi, ani poradnikiem, jak pisać, jakkolwiek *implicite* obie intencje są w rozprawę wpisane. Niełatwe zdanie pogodzenia dwóch tak odmiennych ze względu i na oczekiwania, i na kompetencje naukowo-czytelnicze grup odbiorców wymagało podjęcia pewnych kompromisowych decyzji co do zakresu i sposobu prezentacji materiału. Stąd świadomie przyjęta zasada uproszczenia analiz lingwistycznych (s. 7), aby nie utrudniać odbioru niespecjalistom. Wydaje się jednak, że dla tej grupy odbiorców barierę stanowić może wysoko wyspecjalizowany język, jakim posługuje się autorka (przede wszystkim terminologia z zakresu lingwistyki tekstu) oraz pewne skróty myślowe (nie do uniknięcia), za którymi stoi wiedza językoznawcy, badacza tekstów. W sumie jednak udało się Wojtak pogodzić obie grupy potencjalnych czytelników, bo powstała książka niezwykle interesująca, mająca wiele do zaoferowania i filologom, i studentom dziennikarstwa, choć dla tych ostatnich może nie być to lektura łatwa.

Na *Gatunki prasowe* składa się jedenaście nieponumerowanych rozdziałów opatrzonych wstępem i zakończeniem z dołączoną bibliografią i objaśnieniami skrótów. W początkowych dwóch rozdziałach: *Perspektywa badawcza i teoretyczne zaplecze analiz* oraz *Informacja, publicystyka i formy pośrednie* wprowadzony zostaje kontekst historyczny (stan badań genologicznych i prasoznawczych) i metodologiczny (przyjęte w pracy podstawowe pojęcia i zasady opisu gatunków). Kolejnych dziewięć rozdziałów to prezentacja tytułowych gatunków prasowych w następującym układzie: wzmianka, notatka prasowa, wiadomość prasowa, zapowiedź, sylwetka prasowa (z wydzielonymi częściami poświęconymi ośmiu odmianom gatunkowym sylwetki), komentarz prasowy, felieton, wywiad, reportaż. Jak widać z tego zestawienia, przedmiotem zainteresowania Wojtak nie są wszystkie gatunki obecne w prasie, ale tylko tzw. gatunki dziennikarskie, które definiuje jako „upowszechniane za pomocą prasy w miarę trwałe pod względem struktury i formy językowej sposoby powiadamiania o aktualnych, społecznie ważnych zda-

rzeniach, także sposoby interpretowania owych faktów, a więc wyrażania i kształtowania opinii” (s. 7).

Wojtak wyodrębniła omawianą przez siebie grupę gatunków prasowych na podstawie dwóch kryteriów: autorskiego (interesują ją tylko teksty, których autorami są profesjonalisci, czyli dziennikarze) oraz funkcjonalnego (wybiera teksty, w których przekazywana jest informacja lub komentujące to, czego dotyczy informacja; obie te funkcje mogą występować łącznie). Wydaje się, że tym kryteriom podlega także, pominięta w pracy, recenzja prasowa – redakcje posiadają z reguły działy kulturalne, zatrudniają dziennikarzy „od kultury”, informują o wydarzeniach kulturalnych, komentują i oceniają te wydarzenia. Nieuwzględnienie recenzji wynika z przyjętego przez Wojtak dodatkowego kryterium ograniczającego zakres omawianych gatunków, a mianowicie celowego pozostawienia poza oglądem tzw. gatunków pogranicznych (choć felieton i reportaż też można by za takowe uznać). Decyzję o wykluczeniu recenzji tłumaczy fakt, że gatunek ten funkcjonuje w różnych sferach społecznej komunikacji, w tym naukowej, a recenzja prasowa to tylko jedna z odmian gatunkowych recenzji. Opis gatunku musiałby więc wykraczać poza prasę.

Materiał badawczy, który posłużył do badań, dobrany został według trzech zasad. Po pierwsze, teksty pochodzą z różnego rodzaju prasy – codziennej ogólnokrajowej i regionalnej, tygodników społeczno-kulturalnych oraz wyspecjalizowanej (hobbystycznej). W ten sposób zapewniona została reprezentatywność materiału gwarantująca, że powstanie obraz gatunków zgodny z rzeczywistością, uwzględniający wszystkie odmiany gatunkowe, a nie tylko niektóre. Po drugie, prawie wszystkie teksty datowane są na koniec XX i początek XXI wieku (z wyjątkiem felietonu, którego charakterystyka wymagała sięgnięcia po teksty wcześniejsze). To czasowe ograniczenie materiału badawczego wskazuje na synchroniczny charakter badań. Wreszcie po trzecie, gwałtowny rozwój prasy, wielość ukazujących się tytułów wymusiły selekcję tekstów do potrzeb badawczych (uwzględnienie wszystkich nie byłoby ani możliwe, ani potrzebne). Wybierając teksty, Wojtak kierowała się przede wszystkim intuicją, wyczuciem badacza. Najważniejsze było, aby dobrany materiał badawczy ilustrował „w miarę przejrzystie najważniejsze tendencje w sposobach redagowania określonych gatunków lub ich odmian” (s.7).

Jak deklaruje autorka, „książka nie wpisuje się w opcje metodologiczne konkretnej dyscypliny naukowej” (s. 7), jest pracą filologiczną, koncentrującą się na opisie wybranej grupy tekstów języka polskiego. Dlatego też Wojtak swobodnie wykorzystuje różnorodne sposoby oglądu przedmiotu badań, tworzy własną ory-

ginalną metodę badawczą. Szukając sposobów naukowego poznania, kieruje się naturą tego, co ma być poznane, a nie paradygmatem poznania, „czystością” ujęcia badawczego. Powstaje obraz pełniejszy, pozbawiony jednostronności i jednopłaszczyznowości, badań jednorodnych metodologicznie. To również zasługa umiejętnego i funkcjonalnego połączenia własnych analiz z badaniami cudzymi. Gatunkom prasowym poświęcono wiele uwagi, widać to chociażby w dołączonej bibliografii. Wchodzi więc Wojtak na pole badawcze stosunkowo nieźle rozpoznane, nie próbuje jednak niczego odkrywać na nowo, ale raczej porządkuje według przyjętej zasady opisu naukowego to, co znane i wypełnia obraz w tych miejscach, które nie zostały do tej pory opisane. W ten sposób buduje swoistą syntezę, dając w sumie całościowy opis gatunków prasowych. Książka zyskuje więc jeszcze jeden wymiar – jest znakomitą szkołą metodologii dla wszystkich parających się badaniami naukowymi, a szczególnie początkujących w tej trudnej sztuce.

Wojtak nie tworzy nowej teorii gatunku wypowiedzi, wręcz deklaruje wierność klasycznym ustaleniom genologii, głównie dokonaniom S. Skwarczyńskiej i M. Bachtina. Interesuje ją przede wszystkim problem analizy gatunków (jak je opisywać?), szuka więc funkcjonalnych sposobów opisu, technik analitycznych, buduje aparaturę pojęciową, którą wykorzystuje potem w analizach. Wykorzystuje w tym celu nie tylko dorobek genologii, ale także lingwistyki tekstu, pragmalingwistyki, stylistyki, prasoznawstwa. Przyjmując za nadrzędną interpretację gatunku jako wzorca organizacji tekstu (gatunek jako struktura tworzona przez określony zbiór cech tekstu; cechy tekstu o funkcji determinantów gatunkowych), opiera się Wojtak przede wszystkim na procedurach badawczych wypracowanych w ramach teorii tekstu. Uznanie jednej z opcji metodologicznej za główną i organizującą poznanie naukowe pozwoliło zachować integralność opisu i funkcjonalnie wbudować w całość pozostałe perspektywy oglądu.

Gatunek uważa Wojtak za pojęcie typologiczne, a właściwie politypiczne (s. 14) i definiuje jako „twór abstrakcyjny (model, wzorzec), mający jednak różnorodne konkretne realizacje w formie wypowiedzi, a także zbiór konwencji, które podpowiadają członkom określonej wspólnoty komunikatywnej, jaki kształt nadać konkretnym interakcjom” (s. 16). Uzna je tym samym konieczność spojrzenia na gatunek z trzech perspektyw: dynamicznej (gatunek jako zbiór zmieniających się konwencji pod wpływem dynamiki przeobrażeń społecznych i kulturowych uwarunkowań komunikacji), statycznej (gatunek jako typ tekstu charakteryzujący się określonym zbiorem cech) i konkretyzacyjnej (gatunek jako konkretne wypowiedzi będące realizacją abstrakcyjnego modelu).

Wychodząc z pojęcia prototypu oraz ujmowania gatunku jako wzorca organizacji tekstu, wprowadza Wojtak pojęcie wzorca gatunkowego, który definiuje jako „zbiór reguł dookreślających najważniejsze poziomy organizacji gatunkowego schematu, relacje między poziomami i sposoby funkcjonowania owych poziomów” (s. 16). Opis wzorców gatunkowych w perspektywie statycznej powinien obejmować cztery aspekty: strukturalny, semantyczny (poznawczy), pragmatyczny i stylistyczny. Te cztery aspekty uznaje Wojtak za komponenty wzorca gatunkowego, podkreśla jednak, że „wyodrębniając dla celów analitycznych wymienione warstwy i aspekty wzorca, nie możemy jednak zapominać o ścisłych między nimi powiązaniach” (s. 17).

Opisując strukturę tekstów prasowych, Wojtak koncentruje się przede wszystkim na wyodrębnieniu segmentów tekstowych o określonej formie i funkcji kompozycyjnej oraz semantyczno-pragmatycznej. Nazewnictwo segmentów przyjmuje z literatury prasoznawczej, posługuje się więc takimi terminami jak: *tytuł* i *nagłówek* (inicjalne składniki ramy tekstowej), *lid* (pierwszy akapit w gatunkach rozbudowanych strukturalnie), *korpus* (segment podstawowy tekstu). Nadrzędnym celem analizy jest tu opisanie struktury globalnej tekstu, w tym pokazanie typowych dla wzorca gatunkowego układów segmentów oraz relacji między nimi.

Podstawę dla analizy pragmatycznego składnika wzorców gatunkowych stanowi założenie, że gatunkom przypisany jest na mocy konwencji określony podstawowy cel komunikacyjny. W przypadku tekstów prasowych w grę wchodzi dwa takie cele: powiadamianie o faktach i zdarzeniach albo komentowanie faktów i zdarzeń (stąd wyprowadzany jest tradycyjny podział na gatunki prasowe informacyjne i publicystyczne). Analizy Wojtak wykazują jednak, że łączenie współczesnych gatunków prasowych z jednym tylko celem nie przykłada się do realnej rzeczywistości, gdyż zmiany w obrębie gatunków są wynikiem m.in. właśnie mieszania informacji i komentarza. Podstawowy cel komunikacyjny można przypisać co najwyżej jednemu z wariantów wzorców gatunkowych, tzw. wzorcowi kanonicznemu (o ile taki istnieje), w pozostałych mamy raczej do czynienia ze współistnieniem celów, przy czym któryś z nich jest celem dominującym. Znamienne w tym kontekście zdają się być tytuły rozdziałów opisujących kolejne gatunki prasowe. Mają one strukturę dwudzielną: tradycyjnej nazwie gatunkowej (np. *wiadomość prasowa*, *komentarz prasowy*, *felieton*), towarzyszy, zamknięty w nawiasie, skrótowy znominalizowany opis gatunku odnoszący się do sposobu realizowania celu informacyjnego, i tak np.: *wiadomość prasowa* to informacja pełna, *komentarz prasowy* – informacja zinterpretowana, *felieton* – informacja zakamuflowana. Można więc wywnioskować, że dla Wojtak każdy dziennikarski tekst prasowy

przekazuje informację (i to jest cel nadrzędny) a to, co różni gatunki, to sposób informowania. W opisie aspektu pragmatycznego wzorców gatunkowych uwzględnione zostały także m.in. takie zagadnienia jak: potencjał illokucyjny tekstów, stałe układy intencji charakterystyczne dla danego gatunku, relacje między nimi, układy nadawczo-odbiorcze, sposoby wpisywania się w tekst podmiotów interakcji. Należałoby tu jeszcze zaznaczyć, że kluczowym założeniem wyznaczającym kierunek analizy pragmatycznej jest uznanie, iż „Działania językowe typowe dla gatunku da się przedstawić jako zespół kroków illokucyjnych, powiązanych ze strukturą” (s. 24).

Trzeci z aspektów wzorca gatunkowego, poznawczy, opisywany jest przez Wojtak w ścisłym połączeniu z analizą struktury tekstu i układów intencji. Ze względu na to podporządkowanie, jest to poziom opisu najmniej wyraziście wyodrębniony w całej pracy. Analiza, obejmująca strukturę tematyczną oraz sposoby prezentowania poruszanych treści, uobecnia się przede wszystkim w tych fragmentach, w których charakteryzowane są konkretne przykładowe teksty. Szczególnie interesująco, jeśli chodzi o komponent poznawczy wzorców gatunkowych, prezentują się omówienia tekstów będących konkretyzacją gatunków, w których znaczącą funkcję pełni subiektywny komentarz odautorski, takich jak felieton, komentarz prasowy czy reportaż. Wówczas analiza zmierza do opisu składników obrazu świata, odkrywania autorskich punktów widzenia, ustalania przyjętych hierarchii wartości itp.

Podkreślić należy, że Wojtak dysponuje dopracowanym warształem analityczno-interpretacyjnym, co pozwala jej umiejętnie i funkcjonalnie łączyć różne poziomy i aspekty opisu. Konsekwentnie też w całej pracy odwołuje się do przykładowych tekstów prasowych będących konkretyzacjami abstrakcyjnych wzorców gatunkowych. To bogactwo materiałowe należy uznać za jedną z zalet książki.

Przechodząc do opisu komponentu stylistycznego wzorca gatunkowego, podejmuje Wojtak rozważania na temat stylu, który uznaje (za T. Skubalanką, m.in. 2001) za „zjawisko wysoce abstrakcyjne, ulegające stopniowej konkretyzacji, a więc obejmujące całe wiązki wyznaczników (cech), a także ich językowych wykładników (mniej lub bardziej wyspecjalizowanych): a) charakterystycznych dla określonego zbioru gatunków, b) wyróżniających jeden gatunek, c) odnoszących się do wypowiedzi, czyli okazu, konkretnej realizacji gatunku.” (s. 25). Z wyróżnionych trzech poziomów ukonkretniania się stylu interesuje ją głównie poziom drugi, który określa jako styl gatunku i przyznaje mu rangę składnika wzorca gatunkowego. Na styl gatunku składa się „zbiór wyróżników (cech) eks-tralingwistycznych mających determinację strukturalną, pragmatyczną lub

związanych z genezą użytych środków stylistycznych.” (s. 310-311). Komponent stylistyczny jest więc tym aspektem wzorca gatunkowego, którego kształt determinują pozostałe aspekty (głównie strukturalny i pragmatyczny). W takim ujęciu opis stylu gatunku nie może uwzględniać wszystkich cech językowych, ale tylko te, które zyskują rangę wyznaczników gatunkowych. W swoich analizach nie ucieka też Wojtak od poziomu najwyższej konkretyzacji stylu (styl tekstu) – dotyczy to fragmentów, w których podejmuje analizę indywidualnych autorskich realizacji wzorców gatunkowych i szuka stylowych wyznaczników przeobrażeń gatunków prasowych. Jeżeli chodzi o poziom najbardziej ogólnej konkretyzacji stylu (styl grupy tekstów), będący kategorią nadrzędną wobec stylu gatunku, zostaje on scharakteryzowany przez uogólnienie wyników analiz na dwóch pozostałych poziomach (z perspektywy „od dołu do góry”). Jednocześnie proponuje Wojtak, aby zamiast tradycyjnego terminu *styl publicystyczny* używać bardziej jednoznacznego *styl gatunków prasowych* (i takim też się posługuje w swojej pracy). Gatunki prasowe przypisuje także do stylu tekstów użytkowych, z uwagą, że oba ujęcia są w pewnym stopniu zbieżne. Na podstawie przeprowadzonych analiz stylistycznych formułuje Wojtak wniosek, że styl gatunków prasowych jest zjawiskiem niejednorodnym, zbiorem swoistych cech heterogenicznych układających się w pewne ciągi gradacyjne, na krańcach których występują kategorie opozycyjne, a wewnątrz synkretyczne (s. 313). I tak za najważniejszy z takich ciągów cech stylowych należy uznać ciąg od szablonowości do nieszablonowości, inne to: od obiektywności do subiektywności, od monologowości do dialogowości, od potoczności do oficjalności (jeżeli tylko przywołać kategorie skrajne). To zacieranie się wyrazistości stylowej między gatunkami prasowymi wiąże Wojtak z tendencją do osłabiania opozycji między publicystyką a informacją prasową i mieszania się form (gatunki informacyjne przyjmują cechy gatunków publicystycznych i odwrotnie). Zaznacza jednak wyraźnie, że to mieszanie sterowane jest przesłankami racjonalnymi, zamierzonymi i funkcjonalnie uzasadnionymi: „Paradoksalność stylu wypowiedzi prasowych polega (...) na tym, że owo zderzenie nie jest z reguły przypadkowe i chaotyczne” (s. 314).

Opisując wzorce gatunkowe z perspektywy statycznej, zwraca uwagę Wojtak również na tzw. status wzorca związany ze sposobem jego istnienia w obiegu społecznym. I tak wyróżnia wzorce normatywne (opisane w postaci reguł, zasad, zaleceń itp.; często skodyfikowane), uzualne (stosowane w praktyce komunikacyjnej, ale niespisane; istnieją w świadomości autorów tekstów) oraz mieszane (normatywno-uzualne).

W pracy Wojtak statyczny opis wzorców gatunkowych ukierunkowany na komponent strukturalny, pragmatyczny, poznawczy i stylistyczny stanowi bazę, podstawę umożliwiającą spojrzenie na gatunki prasowe z perspektywy dynamicznej. Uchwycenie zmienności w czasie i zamknięcie jej w tekście zawieszonym w określonym momencie czasowym to zadanie dla badacza metodologicznie niezwykle trudne. Trzeba przyznać, że Wojtak znalazła sposób na opisanie zmienności gatunków prasowych bez zagubienia dynamiki procesu. Udało się też uniknąć rozmycia granic między gatunkami oraz rozdrobnienia pola gatunków prasowych (w procesie „pączkowania” nowych gatunków ze starych gatunków). Powstało opracowanie zwarte, porządkujące i uporządkowane, a przede wszystkim przekonujące, poparte licznymi przykładami i analizami.

Punkt wyjścia w badaniach Wojtak nad dynamiką przemian gatunków prasowych stanowi teza o elastycznym charakterze wzorców gatunkowych wypowiedzi prasowych, co oznacza, że wszelkie odstępstwa od kanonicznych cech gatunkowych nie muszą oznaczać łamania reguł gatunku (s. 8). Zdaniem autorki w skrajnych przypadkach przynależność do określonego gatunku wyznaczana jest przez sam kontekst użycia, a więc zastosowanie tekstu.

Opisując gatunek z perspektywy dynamicznej, wychodzi Wojtak od wyodrębnienia w analizowanych tekstach cech typowych (inwariantnych) wzorca gatunkowego oraz nietypowych, pozwalających odkryć tendencje i kierunki zmian wewnątrzgatunkowych. Ze względu na typ konfiguracji cech typowych i nietypowych wyróżnione zostają trzy podstawowe warianty wzorców gatunkowych w obrębie danego gatunku: wzorzec kanoniczny, wzorce alternacyjne i wzorce adaptacyjne.

Wzorzec kanoniczny to wariant podstawowy, do którego odnoszone są wszelkie zmiany w obrębie gatunku. Jak pisze Wojtak, decyduje on o tożsamości gatunku i obejmuje najbardziej trwałe wyznaczniki strukturalne, pragmatyczne i stylistyczne (s. 18). Ma charakter statyczny – stały i niezmienny. Opis każdego gatunku rozpoczyna się od scharakteryzowania wzorca kanonicznego, a następnie z nim porównywane są wszystkie wariantywne realizacje.

Z kolei wzorce alternacyjne nazywa Wojtak gatunkowymi formami poruszonymi (s. 18). Powstają one przez naruszenie konwencji gatunkowej, co objawia się jako przekształcenie składników wariantu kanonicznego. Zmiany mogą zachodzić w każdym z wyodrębnionych komponentów wzorca gatunkowego: strukturalnym, pragmatycznym, poznawczym i stylistycznym. Ponieważ zakres możliwych przekształceń jest duży, nie można określić liczby powstających wzorców alternacyjnych (właściwie każdą realizację odbiegającą od konwencji należy uznać za

odrębny wzorzec). Wojtak poprzez analizę konkretnych tekstów stara się raczej opisać najczęstsze przekształcenia alternacyjne w obrębie danego gatunku (na dziś i z otwartą perspektywą na jutro), nie dąży natomiast do zamkniętych klasyfikacji, które są ze swej natury statyczne.

Wzorce adaptacyjne to „nawiązania do obcych schematów gatunkowych” (s. 18). Obejmują te realizacje, które plasują się na pograniczach gatunków, mają charakter intertekstualnych zapożyczeń i gier formą gatunkową. Zdaniem Wojtaka „Adaptacja gatunkowa jest w istocie swej stylizacją konstrukcyjną lub językową. Może ona mieć charakter akceptatywny lub polemiczny w stosunku do obiektu stylizacji (adaptowanego wzorca).” (s. 212). Obecność wzorców adaptacyjnych wiąże się ze stopniem normatywności wzorca kanonicznego – im mniej jest on sformalizowany tym więcej możliwych zapożyczeń (co widać na przykładzie m.in. felietonu, gdzie sięganie po obce schematy staje się wręcz zasadą). Najczęstsze adaptacje w obrębie gatunków prasowych to zapożyczenia z innych gatunków prasowych, informacyjnych lub publicystycznych, form literackich oraz gatunków użytkowych. W zależności od stopnia przeobrażeń wyróżnia Wojtak adaptacje globalne (np. zmieniające całą strukturę wzorca gatunkowego) oraz częściowe (zmiany ograniczone do niektórych aspektów). W pierwszym przypadku o określoności gatunkowej tekstu decydują czynniki zewnętrzne, np. miejsce publikacji (jeżeli tekst został wydrukowany w segmencie zarezerwowanym dla felietonu to, bez względu na zakres adaptacji z innych gatunków, jest felietonem). Przeobrażenia adaptacyjne wzorców gatunkowych mogą doprowadzić do wykrystalizowania się odmian gatunkowych. Tak stało się w przypadku sylwetki prasowej – Wojtak wyróżnia aż osiem jej wariantów: sylwetka-wspomnienie, anons, w formie notatki prasowej, o kształcie wiadomości, w formie artykułu publicystycznego, jako składnik tekstu informacyjnego, zamknięta w formie wywiadu, w kształcie biogramu.

Opisaniu zmienności gatunków prasowych służy jeszcze jedna kategoria (zapożyczona przez Wojtaka od S. Skwarczyńskiej 1975) – tzw. skala paradoksów, który to termin odnosi się do przeciwstawnych właściwości charakteryzujących poszczególne komponenty wzorców gatunkowych. Ujawniają się te paradoksy głównie we wzorcach alternacyjnych i adaptacyjnych przy nieznacznej obecności w wariacie kanonicznym, a to dlatego że, jak pisze Wojtak, „najogólniejszą skalę paradoksów wyznacza oscylowanie między jednolitością kanonicznego wariantu wzorca gatunkowego a heterogenicznością pozostałych wariantów” (s.20). Podstawowe przeciwieństwa zaobserwowane w gatunkach prasowych to: w aspekcie strukturalnym szablonowość struktury i odchodzenie od niej aż do realizacji indy-

widualnych, w aspekcie pragmatycznych opozycje monointencyjność – poliintencyjność, obiektywizm – subiektywizm, monologowość – wewnętrzna dialogowość, w aspekcie stylistycznym stereotypowość – oryginalność, informacyjność – perswazyjność, oficjalność – potoczność, rzeczowość – ekspresywność (s.20).

Opis każdego gatunku prasowego zamyka charakterystyka pola gatunkowego. Można ją uznać za swoistą syntezę części analitycznej, zmierzającą do hierarchicznego uporządkowania opisanych wariantów wzorca gatunkowego oraz oddania łączących te warianty relacji i powiązań. Struktura modelowego pola gatunkowego wygląda w ten sposób, że „obszar centralny pola zajmuje wzorzec kanoniczny, strefę blisko centrum wzorce alternacyjne, a w strefach peryferyjnych [...] sytuują się wzorce adaptacyjne. Jest to także obszar krzyżowania się gatunków i powstawania hybryd” (s. 19). W rzeczywistości kształt pól gatunków prasowych uzależniony jest od tego, czy wykształciły się warianty kanoniczne wzorców gatunkowych oraz czy istnieją wzorce alternacyjne i adaptacyjne. Możliwe są tu dwa podstawowe układy: pole koncentryczne (z centralnym wariantem kanonicznym) i pole dekoncentryczne (gdy nie wykształcił się w ogóle wariant kanoniczny, a cała struktura pola opiera się na wariantach alternacyjnych). Pierwsze z tych pól jest typowe dla gatunków informacyjnych (wzmianka, notatka prasowa, wiadomość prasowa), ale także niektórych publicystycznych (np. komentarz prasowy), drugie głównie dla publicystycznych (m.in. felieton, reportaż). Zdaniem Wojtak „Wykształcenie określonego pola gatunkowego można traktować jako składnik konwencji gatunkowych, a modyfikacje w jego obrębie uznawać za istotny wyróżnik dynamiki przeobrażeń gatunku” (s. 307).

Każdy z rozdziałów poświęconych prezentacji gatunków prasowych zachowuje stały układ kompozycyjny, który jest w znacznej części efektem przyjętej metody opisu naukowego. Na początku przedstawiony zostaje stan badań (głównie prasoznawczych) nad danym gatunkiem. Podsumowaniem tej prezentacji jest zwięzły opis definicyjny gatunku oraz wyszczególnienie odmian gatunkowych. Po tej części wstępnej przystępuje Wojtak do właściwej charakterystyki gatunku, która zawsze przebiega w z góry ustalonym porządku. Najpierw omawiany jest wzorzec kanoniczny: jako pierwszy aspekt strukturalny, potem pragmatyczny, na końcu stylistyczny. Kolejny fragment dotyczy wzorców alternacyjnych – analiza zmierza do pokazania najważniejszych przekształceń składników wzorca kanonicznego, omówione zostają typy przekształceń oraz opisane skale paradoksów. Na końcu tej części każdego rozdziału charakteryzowane są wzorce adaptacyjne (najczęstsze adaptacje) oraz osobliwe, nietypowe realizacje indywidualne. Warto podkreślić bogactwo materiału przykładowego (teksty i fragmenty tekstów praso-

wych), wprowadzanego w tekst główny na dwa sposoby: jako konkretyzacja omawianych zjawisk (funkcja upogładwiająca) i jako przedmiot analizy (przede wszystkim w części dot. adaptacji). Swoistym podsumowaniem charakterystyki gatunków jest ostatni fragment rozdziału, w którym omówione zostaje pole gatunkowe.

To, co może przeszkadzać podczas lektury kolejnych rozdziałów, to swoista redundancja pewnych treści powtarzanych w prawie niezmiennym kształcie (wrażenie, że po raz któryś czyta się to samo; na przykład przekształceniami w tytułach wielu gatunków rządzą podobne lub wręcz identyczne mechanizmy, zmieniają się tylko przykłady). Jest to efekt przyjęcia takiego a nie innego układu treści spośród możliwych. Wojtak zdecydowała się na „monografię w monografii” – każdy z rozdziałów jest właściwie samodzielną monografią jednego z gatunków prasowych, stąd dbałość o to, aby opis był pełny i całościowy, stąd redundantność.

W zakończeniu swojej pracy zmierza Wojtak do podsumowania wyników analiz, ale też podejmuje się uporządkowania pola dziennikarskich gatunków prasowych i uogólnienia zaobserwowanych procesów. Za cechę wyróżniającą współczesne gatunki prasowe uznaje wyjątkową zmienność i dążenie do oryginalności, przy czym zaznacza, że „nie oznacza to jednak całkowitej swobody i poniechania konwencji” (s. 304). Główną trudnością, przed jaką staje badacz podejmujący się opisu tak mało stabilnego fragmentu rzeczywistości, jest znalezienie metody, drogi prowadzącej do poznania. Zaproponowany przez Wojtak model opisu gatunków oparty na trzech wariantach wzorca gatunkowego: kanonicznym, alternacyjnych i adaptacyjnych, okazał się niezwykle trafny i funkcjonalny. Umożliwił też spojrzenie na gatunki prasowe z trzech perspektyw: statycznej, dynamicznej i konkretyzacyjnej.

Warto zwrócić uwagę jeszcze na dwa tematy uogólniające i porządkujące, podjęte w końcowej części pracy. Jeden z nich to ustalenie porządku stratyfikacyjnego gatunków prasowych. Odwołując się do stanowiska A. Wilkonina (2002, 2003), dotyczącego zasad systematyki gatunków, w tym gatunków dziennikarskich, proponuje Wojtak własne ujęcie tego problemu. Na podstawie przeprowadzonych badań tworzy sześciostopniowy układ genologiczny, którego najwyższe piętro zajmuje kategoria rodzajowa (tu: dziennikarskie gatunki prasowe w odróżnieniu od innych gatunków dziennikarskich, np. telewizyjnych), niżej znalazły się odmiany rodzajowe (gatunki informacyjne, publicystyczne, poruszone i mieszane oraz pograniczne), dalej gatunki, odmiany gatunków, odmiany odmian oraz konkretne realizacje na najniższym poziomie stratyfikacyjnym. Klasyfikacja wydaje się zbyt rozbudowana, ale znajduje rzeczywiste potwierdzenie we wcześniejszych analizach.

Badając zależności i związki międzygatunkowe, porządkuje Wojtak także mechanizmy i typy relacji łączących dziennikarskie gatunki prasowe. Wyróżnia trzy sposoby powiązań między gatunkami: relacje pokrewieństwa, derywacyjne i partytywne. Relacje pokrewieństwa budowane są przez analogie o charakterze zewnętrznym (strukturalne) albo wewnętrznym (poznawcze, pragmatyczne i stylistyczne). Gatunkiem spokrewnionym jest na przykład sylwetka w kształcie notatki prasowej. Z kolei relacje derywacyjne pozwalają odkryć pochodność jednych gatunków od drugich (np. wiadomości prasowej z notatki i wzmianki). Jak podkreśla Wojtak, „odniesienia obejmujące formy bazowe i derywowane są ważne w przypadku gatunków prasowych, gdyż mają regularny charakter” (s. 306). Mechanizmy, poprzez które dochodzi do procesów derywacyjnych między gatunkami to: transformacje (formalne lub komunikacyjne; w tym drugim przypadku chodzi przede wszystkim o zmianę kontekstu użycia), rozwijanie i komponowanie. Jeżeli chodzi o relacje partytywne, to w tekście brak wyjaśnienia dotyczącego ich istoty. Można natomiast wnosić z faktu, że mechanizmy uruchamiające tego typu zależności międzygatunkowe są identyczne jak w przypadku relacji derywacyjnych, iż chodzi o derywacje obejmujące nie cały wzorzec gatunkowy, ale wybrane jego aspekty.

Gatunki prasowe Marii Wojtak to książka, która zapewne zagości na trwałe na listach bibliograficznych w publikacjach naukowych o tematyce prasoznawczej, genologicznej czy też lingwistycznej zorientowanej na tekst. Obecna będzie również w pracy ze studentami kierunków dziennikarskich i filologicznych. I to powinno wystarczyć za całą rekomendację.

Jest to praca ważna z różnych względów. Po pierwsze, zaproponowana została pewna metoda badania tekstów, która pozwala opisać dynamikę przemian, jakim podlegają współcześnie nie tylko gatunki prasowe. Wydaje się, że analiza gatunków przez pryzmat trzech wariantów wzorca gatunkowego: kanonicznego, alternacyjnych i adaptacyjnych może zostać zastosowana do badania innych tekstów o podobnej złożoności jak prasowe. Pytanie tylko, czy możliwa jest adaptacja tej metody do potrzeb gatunków o wiele bardziej złożonych. Po drugie, umiejętne połączenie perspektywy teoretycznej z praktyczną spowodowało, że publikacja nie zamyka się w wąskim kręgu specjalistycznym, ale udowadnia, że badania filologiczne mogą mieć również wartość społeczną, użytkową. Za zaletę pracy należy uznać także jej bogactwo materiałowe oraz trafność procedur analitycznych zastosowanych w opisach przykładowych tekstów. Na koniec warto wspomnieć jeszcze, że Wojtak sięgnęła po gatunki chyba, obok literackich, najlepiej opracowane. Udało jej się jednak znaleźć niszę. Powstała praca jakościowo nowa, ale zakorze-

niona wyrażnie w zastanym dorobku badawczym i, co istotne, otwierająca nowe perspektywy dla badań genologicznych.

Literatura

- Gajda S., *Gatunkowe wzorce wypowiedzi*. – *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław.
- Skubalanka T., 2001, *Podstawy analizy stylistycznej. Rozważania o metodzie*, Lublin.
- Skwarczyńska S., 1975, *Pomiędzy historią a teorią literatury*, Warszawa.
- Wilkoń A., 2002, *Spójność i struktura tekstu*, Kraków.
- Wilkoń A., 2003, *Rodzaje, podrodzaje, gatunki*, „Stylistyka” XII, Opole.

JOLANTA NOCOŃ

IRENA SZCZEPANKOWSKA, JĘZYK PRAWNY I RZECZYPOSPOLITEJ W „ZBIORZE PRAW SĄDOWYCH” ANDRZEJA ZAMOYSKIEGO, cz. I: POJĘCIA PRAWNE, 342 s., cz. II: WYPOWIEDZI NORMATYWNE, 221 s., Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2004.

Monografia Ireny Szczepankowskiej *Język prawny i Rzeczypospolitej w „Zbiorze praw sądowych” Andrzeja Zamoyskiego* składa się z 2 części. Część I zatytułowana *Pojęcia prawne* przynosi obszerny i szczegółowy opis takich pojęć, jak: *prawo, własność, sąd, wina*. Część II: *Wypowiedzi normatywne* zawiera charakterystykę normatywnych aktów mowy ze szczególnym uwzględnieniem struktury wypowiedzi i znaczenia predykatów.

Warto zwrócić uwagę, że *Zbiór praw sądowych* Andrzeja Zamoyskiego, będący bazą materiałową do opisu języka prawnego doby stanisławowskiej, nigdy nie wszedł w życie, pozostał jedynie projektem kodyfikacji prawa sądowego, zarazem jedynym projektem całościowej reformy prawa Rzeczypospolitej polsko-litewskiej. Była to bardzo cenna inicjatywa ustawodawcza, podjęta na kilkanaście lat przed *Konstytucją 3 maja* i ostateczną klęską państwa. Projekt Zamoyskiego nie został jednak zaaprobowany przez sejm. Dziś znany jest tylko historykom prawa, dla których jest ważnym źródłem wiedzy na temat instytucji prawnych i Rzeczy-